

ІСТОРІЯ

В ШКОЛАХ УКРАЇНИ

СВ. КИРИЛО

СВ. МЕТОДИЙ

2 | 2001

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ
ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ У СИСТЕМІ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.
ІСТОРІЯ. ОСНОВИ ПРАВОЗНАВСТВА

ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДСУМКОВОЇ
АТЕСТАЦІЇ З ІСТОРІЇ ДЛЯ 9 ТА 11 КЛАСІВ

КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ
СЕРЕДНЬОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ
12-РІЧНОЇ ШКОЛИ (ПРОЕКТ)

ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА

ЗМІСТ

ОФІЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ

- Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти. Історія. Основи правознавства _____ 2
- Завдання державної підсумкової атестації з історії для 9 та 11 класів _____ 5

ОБГОВОРЮЄМО ПРОЕКТ

- Концепція історичної освіти середньої загальноосвітньої 12-річної школи (Проект) _____ 9

НАУКА — ВЧИТЕЛЮ

- Володимир ПРИСТАЙКО
Реабілітація жертв сталінізму _____ 12

ІСТОРИЧНА ОСВІТА: ЗМІСТ, ФОРМИ, МЕТОДИ

- Магда ТЕЛУС
Взаємне сприйняття Німеччини та України суспільною свідомістю обох країн крізь призму шкільних підручників _____ 17

МЕТОДИКА. ПРАКТИКА. ДОСВІД

- Костянтин БАХАНОВ
Технологія повного засвоєння навчального матеріалу _____ 20
- Володимир КОМАРОВ
Історичні образи: як їх формувати _____ 26
- Олександр КУЗЬМЕНКО
Урок-семінар _____ 29
- Роман ПАСТУШЕНКО
Діагностування навчальних досягнень учнів з історії _____ 32

ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ

- Ольга МАЛІЙ
Тема «Англія в другій половині XVII—XVIII ст. Англійські колонії в Північній Америці у XVII ст. Створення США»
Всесвітня історія (8 клас) _____ 36
- Віталій ВЛАСОВ
Тема «Українські землі в другій половині XVII ст. Поділ Гетьманщини та боротьба за незалежність».
Історія України (8 клас) _____ 39

КОНСПЕКТИ УРОКІВ З НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (11 клас)

- Тема «Україна в умовах незалежності»
Стелла КУШНІРЕНКО, Тамара НЕСТЕРЕНКО
Урок на тему «Становище в соціальній сфері» _____ 44
- Лариса ШЕВЧЕНКО, Тамара НЕСТЕРЕНКО
Урок-прес-конференція на тему «Зовнішня політика незалежної України» _____ 49

ІНФОРМАЦІЯ. ПОВІДОМЛЕННЯ

- Раїса ЄВТУШЕНКО
Громадянська освіта: знайомство з досвідом країн Європи _____ 11
- Олександр НАРОВЛЯНСЬКИЙ
Учителів про нове в законодавстві (продовження) _____ 4, 48, 55

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР

(квітень—червень 2001 р.)

АВТОРИ НОМЕРА

ЗАСНОВНИКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Заснований у 1995 році
Виходить шість разів на рік

Свідчення про державну реєстрацію
Серія КВ № 1837 від 19.01.1996 р.
Передплатний індекс 74644

№ 2 (20) 2001

БЕРЕЗЕНЬ—КВІТЕНЬ

Схвалено вченою радою Інституту педагогіки АПН України (протокол від 15 березня 2001 р. № 2)

Головний редактор
Катерина КРИЛАЧ

Редакційна колегія:

Надія БІБІК

Юрій ЗАВАЛЕВСЬКИЙ

Раїса ЄВТУШЕНКО

Людмила КАЛІНІНА

Володимир КОМАРОВ

Віктор КОРНЄЄВ

Олег КРИЖАНІВСЬКИЙ

Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ

Тетяна ЛАДИЧЕНКО

Фелікс ЛЕВІТАС

Ольга МАЛІЙ —

заступник головного редактора

Петро МОРОЗ — відповідальний секретар

Віктор МИСАН

Олександр НАРОВЛЯНСЬКИЙ —

заступник головного редактора

Віктор ОГНЕВ ЮК

Петро ПАНЧЕНКО

Павло ПОЛЯНСЬКИЙ

Олена ПОМЕТУН

Федір ТУРЧЕНКО

Олександр УДОД

Ігор УСЕНКО

Сергій ХАРЧЕНКО

Рафаель ШАМЕЛАШВІЛІ

Над номером працювали:

Микола ЗАДОРОВИЧ

(завідувач редакції педагогічних журналів)

Людмила ПОПОВЧЕНКО (літредактор)

Цезарій ГАНУШКЕВИЧ (художник-дизайнер)

Лариса АЛЕНІНА (технічний редактор)

Галина ЛИСИЦЯ (коректор)

ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Директор видавництва

Юрій КУЗНЕЦОВ, тел. 224-41-87

Головний редактор педагогічних журналів

Василь СМОЛЯНЕЦЬ, тел. 227-00-92

Заступник директора з виробництва

Валентина МАКСИМОВСЬКА, тел. 246-70-83

Головний художник

Володимир ЛИТВИНЕНКО, тел. 246-71-45

Завідувач редакції педагогічних журналів

Микола ЗАДОРОВИЧ, тел. 246-70-83

Завідувач відділу реалізації, збуту та реклами

Олег КОСТЕНКО, тел. 235-50-53

Адреса видавництва:

01004, Київ-4,

вул. Басейна, 1/2,

тел. 246-70-83, 246-71-45

Адреса редакції:

04070, Київ-70,

вул. Сагайдачного, 37, кімн. 305,

тел. 416-38-05

Видруковано СМП «АВЕРС»

04214, Київ, пр. Оболонський, 36

Здано до набору 19.02.2001. Підписано до друку

16.03.2001. Формат 60х84. Папір офсетний. Друк

офсетний. Умови друку арк. 0,7. Об'єм вид. арк. 7,4.

Наклад 2577 пр. зам. 1-033.

За достовірність фактів, цитат, власних

імен, посилань на літературні джерела відпо-

відіають автори публікацій.

Редакція зберігає за собою право рецензуван-

ня, редактування та скорочення статей без зго-

ди автора. Редакція може публікувати статті в

порядку односторонньої угоди, не підляючи позову

автора. Рекламу не повертаються.

© «Педагогічна преса», 2001

© «Історія в школах України», 2001

28, 335
36
Читальний зал
суспільних наук

Володимир КОМАРОВ

Історичні образи: як їх формувати

Як відомо, найважливішим складником сучасної шкільної історичної освіти поряд з фактами і поняттями є історичні образи. Виняткова важливість їх у засвоєнні учнями історичного матеріалу пояснюється багатьма причинами. Процес вивчення історії — процес пізнавальний. Тому він дуже подібний до наукового пізнання історії. Але водночас має і цілу низку відмінностей. Вони зумовлені тим, що в школі відбувається все-таки навчально-пізнавальна діяльність, а не наукова. Відмінності навчального пізнання історії від наукового полягають, зокрема, в тому, що перше з них здійснюється так би мовити в скороченому варіанті порівняно з другим. Навчальна пізнавальна діяльність має в своєму арсеналі не всі факти історичної дійсності, на відміну від наукової, а тільки найбільш типові, до того ж, педагогічно адаптовані. Крім того, наукове вивчення історії здійснюється на основі першоджерел, тобто речових, писаних або інших пам'яток минулих часів. Що стосується навчально-пізнавальної діяльності школярів, то тут джерелами історичних знань учнів є і розповідь вчителя, і текст навчальної книжки, і найрізноманітніша наочність, і твори художньої літератури.

Проте в будь-якому випадку як наукова пізнавальна діяльність, так і навчальна здійснюються в цілому однаковим шляхом, що, правда, різними темпами. У теорії пізнання, тобто в гносеології, цей шлях описується формулою: «від живого споглядання до абстрактного мислення, і від нього — до практики». Саме так виглядає пізнавальна діяльність і дорослої людини, і малої дитини. Таким чином, «живе споглядання» історичної дійсності є вихідним моментом пізнавальної діяльності як науковця, так і

учня. Але відбувається воно доволі різними способами. Науковець, вивчаючи історичне минуле, мусить на основі першоджерел відтворити в своїй уяві історичну дійсність минулих часів цілком самостійно. Учневі відповідну допомогу повинен надавати вчитель, застосовуючи найрізноманітніші методичні прийоми. І тут в пригоді самому вчителеві можуть стати твори художньої літератури з історичної тематики. Проте далеко не всі вчителі мають можливість читати потрібні твори художньої літератури. По-перше, через обмаль вільного часу. По-друге, не всі твори художньої літератури є доступними для вчителя як за ціною, так і за обсягом тиражу. І по-третє, на сучасному етапі в методиці навчання історії дуже мало методичних розробок, які б розкривали механізм використання творів художньої літератури на конкретних уроках.

Саме тому в цій статті будемо говорити про використання на уроках всесвітньої та вітчизняної історії двох посібників, які нещодавно побачили світ завдяки зусиллям українських видавництв. Це «Історія стародавнього

світу в літературних творах» (Хрестоматія для 6 кл. серед. шк. / Упоряд. К. І. Крилач. — К.: Ірпінь: Перун, 1998) та «Історія України в художньо-літературних образах» (Посібник для 7—8 кл. серед. шк. / Упоряд. Б. І. Андрушишин, В. Й. Борисенко. — К.: Генеза, 2000). Як зазначають упорядники цих видань, цінність художньо-історичних образів полягає в тому, що факти і події змальовуються в цьому випадку не науковцем, а митцем. Тому вони краще закарбовуються в пам'яті, сприймаються не лише розумом, а й серцем дитини. Інакше кажучи, йдеться про те, що використання художніх творів на уроках історії сприяє розвитку образного мислення учнів і, зокрема, їхньої історичної уяви. Це явище доволі складне і малодосліджене як сучасною психологією, так і методичною наукою.

Сучасна психологічна наука виділяє два рівні людської уяви, а саме: репродуктивну та творчу. Під першим рівнем уяви мається на увазі такий її вид, який є нічим іншим, як відображенням людиною того, що було засвоєно раніше. Навряд чи історичну

уяву школярів можна вважати репродуктивною. Це пояснюється хоча б тим, що із зрозумілих причин історична минувшина не сприймалася школярами раніше, тобто до відповідного уроку. Таким чином, історичні образи, які є результатом дитячої уяви, це вид уяви творчої. Але й тут виникає ціла низка проблем. Сучасна психологічна наука виділяє, наприклад, такі види творчої уяви людини: мрії, фантазії та марення. Жоден з цих проявів не може бути ідентифікований з історичною уявою учнів. Як відомо, мрії — це така уява людини про майбутнє, яка може бути здійсненою. Фантазії, на відміну від мрій, як правило, не здійснюються. Щодо марення, то це хворобливий момент у психіці людини. Крім того, слід зауважити, що мрії та фантазії як прояви творчої уяви все-таки мають під собою реальне підґрунтя. Щого не можна сказати про марення.

Історичні образи, які є результатом діяльності уяви школярів, теж мають під собою таке підґрунтя. Це історична минувшина. Але історичні уявлення школярів у принципі не можуть бути реалізовані в соціальної дійсності, хоча в педагогічному значенні їм належить дуже важливе місце. Історичні уявлення школярів можуть бути реалізовані вчителем як з навчальною, так і з виховною метою. Виходячи з цього, можна було б стверджувати, що історичні образи, які виникають у свідомості учнів під час вивчення історії, дуже близькі до такого прояву творчої уяви людини, як фантазії. Але тут не все так просто. З психологічної позиції, фантазії завжди звернені у майбутнє, хоч і ґрунтуються на минулому соціальному досвіді людуства. Історичні образи школярів теж мають підґрунтям такий досвід. А чи звернені вони в майбутнє? Якщо дивитись на історичні образи із суто науково-історичної позиції, то такого звернення немає. Але без такого явища, як

історичні образи, доволі складно, а подекуди просто неможливо вести мову про повноцінну реалізацію навчального, розвивального та виховного потенціалу шкільного курсу історії. Спробуємо продемонструвати це за допомогою кількох прикладів з курсів історії стародавнього світу (6 клас) та історії України (7 клас).

Так, під час вивчення в 6 класі історії греко-перських воєн можна навести такий фрагмент з твору Л. Воронкова «Герой Саламіна» (див. Історію стародавнього світу, с. 224—225):

«... Раптом одна з афінських трієр вирвалася зі строю і відважно напала на ворожий корабель. Кораблі зіткнулись, трієра врізалась залізним носом у борт перського корабля і не могла звільнитися. Афіняни, побачивши це, кинулись на допомогу своїй трієрі. Перси, кинувшись їм назустріч, влетіли в протоку».

У 7 класі на уроці, на якому розглядається матеріал про державу в середині X ст., доцільно використати уривок з роману С. Скляренка «Святослав», присвячений битві під Доростолом. Наводимо деякі рядки, які характеризують один з моментів битви русичів і візантійців.

«І враз під копитами коней вдаліні здригнулась, загула земля. Тисячі вершників вів на бій патрикий Петро-полководець — жорстокий, безжальний і сміливий... Раптом вершники врізались у стіну щитів (Святославових), раптом безліч коней прийняли списи, раптом багато вершників полетіло з коней, раптом стіна щитів здригнулась і ніби навіть вгнулась, готова прорватись» (Історія України, с. 41—42).

Щоб досягти поставленої мети, а саме: створити враження динамічності подій, — учителеві потрібно прочитати вголос ці уривки на уроці. Причому темп мови вчителя має бути доволі швидким, а інтонація схвильованою. Саме таким чином вдається створити в семикласників уявлення про перші хвилини битви, що характеризувалися надзви-

чайним динамізмом і напруженістю. Щоб виникли відповідні «картини» в свідомості школярів, наведені уривки необхідно читати не тільки виразно, схвильовано, а й у швидкому темпі. Саме в такий спосіб можна передати динамізм тих подій, описаних засобами художнього слова.

Проте далеко не кожен літературний фрагмент треба використовувати саме таким чином. Є кілька прийомів формування історичних знань школярів за допомогою живого слова вчителя: 1) розповідь; 2) опис; 3) пояснення; 4) характеристика; 5) бесіда. З них тільки розповідь, опис та характеристика можуть сприяти створенню історичних уявлень, тобто формуванню історичних образів як найважливіших складових елементів історичних знань учнів. Кожний із цих прийомів потребує застосування певних, тільки йому властивих засобів. Уже йшлося про застосування такого прийому як розповідь. Тільки суворо дотримуючись певних методичних правил, учитель може досягнути поставленої мети. Так, розповідь потребує швидкого темпу мовлення та відповідної інтонації. Опис же, як правило, стосується стагічних явищ. Тому тут потрібно застосовувати зовсім інші методичні підходи. Щоб учитель склав цілісне враження про використання опису на уроці історії, наведемо кілька уривків із згаданих видань.

«Собор стояв посеред снігу у холодній білій самотині. Возносилося рожево під саме небо, і низькі хмари черкали об найвищу баню, залутувались безпорадно поміж бань нижчих, умить зупинялись у своєму бігові, і тоді видавалось, ніби починає летіти понад землею самий собор» (Історія України, с. 61).

З цією ж метою можна використати уривок, який характеризує місто Карфаген.

«Карфаген був добре захищений на всю широчінь перешийка, — спершу ровом, а далі валом, порослим травою, і, нарешті, му-

ром у тридцять ліктів заввишки, складеним із тесаного каменю на два поверхи...

Далі за мурами здіймалося амфітеатром місто, де бовваніло громаддя високих кубічних будівель...» (Історія стародавнього світу, с. 125).

Прикладом ще одного опису можуть бути такі рядки:

«У цій долині лежав великий маєток сенатора Луція Гелія Поліколі. Уздовж річки тяглися широкі смуги орної землі. На незасіяних ділянках паслися вівиці. Ці землі були під паром і відпочивали цілий рік після жнив. Тут застосовувалася двопільна система рільництва» (Історія стародавнього світу, с. 298).

Вплив цих невеликих уривків на уяву школярів може виявитися більш істотним, ніж чисельні кольорові зображення у шкільних підручниках. Але щоб досягти поставленої мети, учитель історії в цьому випадку має додержуватися дещо інших правил, ніж раніше. По-перше, темп його мови повинен бути повільним. Адже він описує, так би мовити, статичне явище. Повільний темп мовлення необхідний для того, щоб учні встигли осмислити повідомлення і подумки створити яскраву «картинку». По-друге, інтонація має бути дещо іншою. Якщо у попередньому випадку за допомогою інтонації вчитель намагався передати напруженість битви, то тут

треба досягти зовсім іншої мети: описати розміщення певного явища у статичному просторі.

Як відомо, ще одним прийомом усного викладу матеріалу на уроці історії є характеристика. І тут вчителю також допоможуть твори художньої літератури. Так, А. Кащенко у повісті «Зруйноване гніздо» так характеризує Петра Сагайдачного:

«Був се чоловік великого духу, що сам шукав небезпеки, легковажив життям, в битві був перший, коли ж доводилося відступати — останній, був жвавий, діяльний, в таборі сторожкий і в усляких розмовах маломовний» (Історія України, с. 119).

Прикладом яскравої характеристики можуть бути також рядки з роману Р. Джованьйоли «Спартак».

«Спартак було в той час близько тридцяти років. Він відзначався незвичайною силою розуму, благородством і величчю душі, що згодом так блискуче довів.

Він був русявий. Довге волосся і густа борода обрамляли його прекрасне, мужнє обличчя. Великі блакитні очі, сповнені почуття, надавали всьому обличчю, коли він був спокійний, виразу м'якої доброти. Та зовсім не таким він був тепер на арені цирку, коли очі його палали страшним гнівом» (Історія стародавнього світу, с. 312).

У цій статті автор намагався

звернути увагу читачів на наявність найрізноманітніших прийомів використання фрагментів кращих творів художньої літератури на уроках історії. Саме вдаючись до високохудожнього слова, вчитель допомагає учням сформувати такий складний елемент змісту сучасної історичної освіти, як історичні образи. Особливо це має важливе значення для учнів середнього шкільного віку, коли їхнє мислення характеризується як наочно-образне. Істотну допомогу вчителю при цьому можуть надати згадані навчальні посібники. Складені вони у повній відповідності до чинної шкільної програми. Наведені в них матеріали можуть бути використані як на уроках, так і в позаурочний час. На жаль, вони побачили світ у дуже незначній кількості, а тому доступні обмеженому колу вчителів історії. Крім того, поява подібних видань висуває перед методичною думкою цілу низку доволі складних питань. Це стосується розробки прийомів використання художнього слова на уроках історії з метою не тільки ілюстрації тих чи інших подій, а й розвитку історичної уяви школярів. Без неї, на думку автора статті, повноцінна реалізація освітнього, розвивального та виховного потенціалу шкільного курсу історії не лише ускладнюється, а й часом стає неможливою.

Історичний календар (квітень—червень 2001 р.)

8 квітня — 150 років від дня народження українського історика та етнографа Романа Заклинського (1851—1931)

11 квітня — Міжнародний день визволення в'язнів фашистських концтаборів

12 квітня — Всесвітній день авіації і космонавтики

40 років тому (1961) космічний корабель «Восток», пілотований льотчиком-космонавтом СРСР Ю. Гагаріним, здійснив перший у світі орбітальний космічний політ

15 квітня — Пасха. Великдень.

18 квітня — Міжнародний день пам'ятників та історичних місць

22 квітня — День Землі

105 років від дня народження Івана Кедрина (І. Рудницького) (1896—1995), українського політичного діяча і журналіста

26 квітня — День Чорнобильської трагедії

28 квітня — Всесвітній день нерідких місць

1 травня — День Міжнародної солідарності трудящих

7 травня — 160 років від дня народження українського письменника, етнографа та громадського діяча Бориса Познанського

140 років від дня народження Рабіндранага Тагора (1861—1941), індійського письменника, громадського діяча

9 травня — День Перемоги

130 років від дня народження українського фольклориста, етнографа та громадського діяча Володимира Гнатюка

(Продовження на с. 35)